

ezekre tud figyelni. (Nem tudjuk, hogyan birkózott meg Sárosi felolvasásain rímei hatásával.)

Elmondtuk kifogásainkat a művel szemben, s mindezek után jogosnak találjuk a kérdést: hogy lehet az, hogy az Arany Trombita mégis olyan nagy sikert ért el, annyian olvasták, annyian lelkesedtek érte. A magyarázatot csak a mű időszerűsége adhatja meg. Mindig különös varázsa van egy olyan műnek, amely a körülöttünk zajló eseményekről szól. Könnyen és szívesen bocsátjuk meg az ilyennek a művészi hiányosságokat is. Az Arany Trombita az első mű, amelyik a szabadságharerről szól. A kor embereinek alapvető élményük volt, hogy történelmi időket élnek. Az Arany Trombitában a várt képet kapták meg ezekről a történelmi időkről. Igen érdekes s Sárosi értékelése szempontjából is szinte döntő jelentőségű lett volna kideríteni, kik voltak az Arany Trombita olvasói, eljutott-e olyan mértékben a néphez, mint Sárosi akarta. Az első kiadás példányainak megsemmisítése miatt azonban ezen a téren inkább csak a találgatásokra vagyunk utalva.

Sárosi műve hibái ellenére is jelentős dokumentuma a kornak. Irodalmunk fejlődésében ugyan nincs döntő jelentősége, de a szabadságharc, sőt a kiegyezés utáni 48-as ideológia kialakítására és ébrentartására jelentős hatása lehetett. A további Sárosi-kutatás legfontosabb feladata véleményünk szerint az, hogy ezt a hatást próbálja kinyomozni.

Orosz László

MIKSZÁTH KÁLMÁN: KÉT VÁLASZTÁS MAGYARORSZÁGON

Révai Könyvkiadó, 1950.

Mikszáth Kálmán világnézetének, kemény és merész politikai kritikájának nagy tanúsága és a feudális úri Magyarország vádirata a *Két választás Magyarországon*. — Mai formájában 1910-ben jelent meg először, magában foglalva Katánghy Menyhért „képviselő úr” egész élettörténetét. Korábban csak külön-külön jelentek meg a politikai élet aktuális fázisaihoz kapcsolódó részletek. Az először elkészült parlamenti levelek közlése 1893-ban indult meg a Pesti Hírlap hasábjain, az utolsó rész, „A körtvélyesi csíny” pedig 1897 elején jelenik meg ugyanott. A különböző időben írt részletekből összeálló mű mégsem látszik mesterségesen összeférceltnek. A benső egységet Katánghy Menyhért életének a társadalom fejlődésével tipikusan egyező szakaszai adják meg, amelyek regényszerűvé kerekítik az elsődlegesen politikai mondanivalót, Katánghy azonban nem mint regényhős kezdte életét, először a karcolatok viseletes ruháját hordta. A sorsa mégis olyan gazdag tapasztalatok forrásául kínálkozott, hogy Mikszáth érdemesnek ítélte a regényszerű, önálló életre. Katánghy életének gazdagodásával, a társadalmi élet egyre szélesedő képével együtt nő Mikszáth ábrázolóereje is, s ezért Katánghy sorsának nyomkövetése a társadalmi élet harcaiban megtermékenyült, a valóságba egyre mélyebbre ásó mikszáthi realizmus kifejtéséhez vezet bennünket.

Ismeretes, hogy Mikszáth a hetvenes évek végén még ellenzéki újságíró Szegeden. 1880-ban jön fel Pestre, ahol hamarosan a Pesti Hírlap munkatársa lesz, novellásköteteivel pedig országosan elismert író. A Pesti Hírlap büszkén vallja magát liberális lapnak, amely a parlamentben marakodó pártok felett mindig a haladást szolgálja. Mikszáth világnézete és politikai felfogása ekkor még nem határolható el ettől a liberalizmustól, s így minden zökkenő nélkül beleilleszkedik a lap keretébe. A politikával való közvetlen érintkezése parlamenti írásaival kezdődik 1882-ben. Ezek a karcolatok a parlamenti tudósítások elé írt szellemes jellemzések, a napi események érdekes kommentálása a közvélemény felé. A karcolatok népszerűsége együtt nő a közvélemény fokozódó politikai érdeklődésével, amely egyre lázasabban fordul a parlament-

ben lejátszódó napi küzdelmek felé. Tisza Kálmán felismeri a karcolatok nagy politikai erejét a közvélemény alakításában, s igyekszik Mikszáthot fegyvertársul megnyerni. Mikszáth belép a szabadelvű pártba és 1887-ben képviselői mandátumot is kap. Politikai felfogásában azonban nem jelent törést a Tiszáékkal való barátság. A szabadelvű párt politikai elveinek gerinco a liberalizmus, s a Tisza-éra stabilitása látszólag azt igazolta, hogy egyedül ez a politika képes az országot egyensúlyi helyzetben tartani. — Mikszáth karcolatai természetesen itt még nem tudnak megszabadulni a társadalomtól izolált parlamenti élet bénító hatásától, hogy a való élet igazságait keresék a parlamenti viták bogozása helyett. Nagy érdemük mégis, hogy az illúziók ködébe burkolódzó politikusokat hétköznapi külsejükben, ferdeségeiken, emberi gyarlóságaiakon keresztül mutatták meg, s ezzel a közvélemény politikai tisztánlátását segítették. A komoly elvi bírálat hangja azonban ekkor még hiányzik. A nyolevanes évek végén a parlament kemény politikai harcok színtere lesz, amelyekbe már beleavatkoznak az utcákon lázasan tüntető tömegek is. A karcolatok ekkor kerülnek a nyílt állásfoglalást. Mikszáth a parlamentben még a kormánnyal szavaz, cikkeiben azonban egyre kényszeredettebben vállalja a kormány politikájának védelmét. A kilencvenes években Mikszáth karcolatai egyre jobban elmaradoznak, s csak Katángy megjelenésével kezdődik politikai kritikájának új, termékeny korszaka.

Katángy életének történéseihez öt esztendő politikai és társadalmi kérdései adják a háttérét. Ezekben az években a magyar társadalomban megújulnak, kiéleződnek a régóta lappangó külső és belső ellentétek. A polgári forradalom elsikkasztott demokratikus tartalmát és az uralkodóosztály érdekében elárult nemzeti függetlenséget a magyar nép kemény osztályharcban kéri számon. Polgárságunk pedig, melyet az osztrák nagyipar és az ország félféudális társadalmi viszonyai nem engedtek önálló erővé nőni, megriadt a politikai életben fenyegetővé vált új erő, a munkásosztály előtt. Ez a polgárság a nagybirtokososztály szövetségében keresett támaszt, a kompromisszumok útját választotta, mielőtt még igazán haladó lett volna. — A kapitalizálódás a gentry-réteg lába alól is kihúzta a talajt, városi hivatalokba özönlenek s tehetetlen kolonként kötik magukat a túlterhelt ország nyakára. Mindezek terhét az elnyomott és kiszákmányolt osztályok nyögik. A munkásság elégedetlensége az egyre terjedő bérharcokban keres utat magának, a parasztságban összegyűlt forradalmi erő pedig a kilencvenes években szerte az országban fellobbantja az agrárszocialista mozgalmakat. Földet a népnek, s igazságosabb bért, ez az agrárszocialisták jelszava, s hiába fokozódik a terror, a véres paraszti megmozdulások széles fronton vetik fel a feudalizmus megsemmisítésének és az ország demokratizálásának követelését. A Tisza-éra stabilitása meginog, a nép szándéka s a népelnyomó rendszer politikája közt végre feltárul a szakadék.

A történelemnek ezek az új erői hatalmas kézként félresöprik a társadalom valóságos ellentéteit takargató politikai frázisokat és nemzeti illúziókat, a magyar nép osztályharcra szinte rést vágott a politikai élet sövényén, melyen keresztül a valóság szélesebb tájaira nyílt bepillantás. Nem véletlenül kezdődik tehát Mikszáth realizmusának elmélyülése ezekben az években. A valóságban benne feszülő követelésekre csak átfogó kritikával lehet válaszolni. Katángy Menyhért alakjának megteremtésével Mikszáth politikai írásai is megteszik az első lépést az önállósulás felé. Katángy alakja túlnő a napi aktualitásokon, rajta keresztül Mikszáth a politikai kérdéseket a parlament helyett a társadalmi fejlődés láncolatába illeszti, ez pedig előremutat az önálló politikai szatíra, az Új Zrínyiász felé. A magyar parlamenti képviselő, a mameluk alakja a mondanivaló általánosításának eszköze, s egyben a társadalmi regényhez szükséges típus megalkotásának útja lesz.

„Nagyságos Katángy Menyhért országgyűlési képviselő úr levelei“ nek közlése 1893. szeptember 26-án indul meg a Pesti Hírlapban, az utolsó levél pedig 1894. március 28-án jelenik meg. A későbbi kiadásban ez a középső részt

alkotja. Katánghy Menyhért parlamenti szereplése tehát a Wekerle-kabinet idejére esik, amikor a polgári átalakulás részletreformjainak kivitelezésére maga a kormány tesz kísérletet. Wekerle első parlamenti sikereit a liberális közvélemény hatalmas ovációja kíséri, Mikszáth azonban Katánghyné véleményén keresztül mindjárt az első levélben így fogalmazza meg a parlamenti politika lényegét: „Menyhért! Te azért sietsz úgy, hogy a termés árát elherdáld. Te nem a politika miatt mégysz Menyhért! No ne hazudj nekem. Ősmerem én a ti politikátokat. Láttam is már. Kurta szoknyában jár és táncol az Orfeumban. Menyhért, térj észre. Nekem hiába beszélsz, hogy Wekerle nem lehet el nélkülöd.” A terméketlen politika, az elvtelenség és megalkuvás még élesebb kritikája az 1892-ben megjelent Politikai Szagok c. cikkében: „... az a csodálatos megbeesülhetetlen szimat, Észrevenni valakin a friss rezedaillatot, aki eddig nem illatozott, és észrevenni a másikon, hogy lábából kellemetlen szagok párolognak ki — a lábáról, amelynek nyomain tömegek jártak eddig. A politikát ez a két dolog teszi, a szag és a szagolás. Aki se nem szagos, se szagolni nem tud, az menjen innen a pokolba, mert itt minden ezen alapszik.” — Katánghy hűséges kiszolgálója az író szándékának, nem regényalak, aki a maga életét éli, de nem is csupán a hibák illusztrációja. Eleve ségét annak köszönheti, hogy a valóságos élet százával termelte ki a hasonló Katánghykat, s így a valóság visszaadásának önmagában is eszköze lett. Katánghy sorsának törpeségében a parlament is akváriumba szorított léletté válik, ahol a politika hullámozása nem több családi viszálykodásnál, ahol a férj és a képviselő egyaránt csalják feleségüket és az országot. Mikszáth ezzel is érzékelteti a valóságos élet összezsugorodását a parlament levegőjében. Katánghy személytelenné vált figurája csak abban különbözik a mameluk tipikus alakjától, hogy véleményén keresztül Mikszáth politikai nézetei nyilatkoznak meg, a mameluk álarcával fedezve a karcolatoknál sokkal élesebben. Elvi fontosságú a liberális reformokkal nagy hűhót csapó kormány bírálata. „Terólad jutott eszembe szívem, — látván, hogy a mi kormányaink mind azt a politikát csinálják az országgal, amit én veled. Komoly állami berendezés helyett apró részleteket és vívmányokat dobnak a közvélemény szájába, amikor az már nagyon ki van nyitva. Egészen úgy, mint én, amikor te duzzogni kezdesz. Egy teppichet ígérek. Akkor elhallgatsz, sőt meg is csókolsz. Nemsokára türelmetlen leszel, hogy hol a teppich? Elhozom — megint elhallgatsz. Egy idő múlva azonban megint elkezded az apprehenzívus mormogásokat. Akkor egy fülbevalót ígérek vagy karperecet a béke kedvéért. Így teszik ezt fiam a kormányok is évtizedek óta, mintha tőlem tanulták volna.” Katánghy fel akar szólalni: „... megadván a tanácsokat a kormánynak, hogy hagyja abba ezt a hozom-viszem politikát, mert én sem boldogultam azzal veled szemben.” — Mikszáth a polgári demokratikus átalakulás alapján áll, a mérsékelt, csupán a polgári fejlődést megkönnyítő reformok helyett komoly állami berendezéseket érintő változtatásokat követel az ország népének sürgetésére. Meddig terjedjenek ezek a változások, meddig megy fel Mikszáth a magyar nép politikai és társadalmi követeléseivel való azonosulásban? Nincsenek konkrét adataink, melyek alapján számszerű mérleget fektethetnénk fel, de minden adatnál hitelesebb a műveiben megjelenített társadalmi igazság. Mikszáth túllép azon a polgárságon, amely belenyugszik a feudalizmussal való kényszerházasságba, s ezzel a nép törekvéseihez közeledik, amely a legkövetkezősebben száll síkra a feudalizmus romjainak eltüntetéséért és a polgári demokratikus célkitűzések megvalósításáért. Természetesen Katánghy szájába adva Mikszáth elvi megállapításai is vesztenek élükből, de a radikális változtatások iránti rokonszenve így is lépennyomon felbukkan. Ugyanez a levél hivatkozik Hermann Ottó szélsőbal, ellenzéki képviselő felszólására, aki az állami jellegű egyházi javak felosztását és az ország függetlenségének visszaállítását követeli: „Mert a társadalom erkölcsi alapja van megtámadva, mikor a társadalom kivándorlás útján folyton csökken, milliósámmra lehet odadobni a nép adóját a nagy-

hatalmi viselkedésébe, fegyveres békénk s mindkettő édes fiának a közös ügyek Danaida hordajába.“ A Pesti Hírlap vezércikke élesen támadja, Mikszáth pedig egyetért a kormány ellen elhangzott vádakkal: „Ez a Hermann Ottó se buta ember, csak egy kicsit korán születünk hozzá. Jövője van neki, mint a nikkelnék... Jövője van neki kétségtelen, de most még a pakfon pénz jár a baloldalon.“ Politikai felfogásának szerves része németellenessége is. A házassági törvény elfogadásakor a kaszinóban folyik a játék: „Sakk a királynak — kiáltá Jónás Ödön. Pszt! — szól közbe Huszár Károly — ne beszélj olyan hangosan!“ — Kegyelmes királyi leirat érkezett kétféjű sasos pecséttel. („Apropó, olvastad az újságokban, hogy valahol egy eleven kétféjű sast lőttek.“) — A körtvélyesi polgárok azt értik paritáson, hogy „akkor előbb öközülük is akasztódják fel tizenhárom generális, azután lehet beszélni a többről.“

A parlamenti élet gyújtópontjában a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat áll. Katángy az egyházjogi reformok lelkes híve, aki csak attól tart, hogy a javaslatokat Bécsben elgáncsolják, rajtuk lesz „Vaszary hajszála“. Majd látszólagos szerepcserevel a vallási mezt öltő agitáció ellen fordul. (A grófnő, aki már nem gyűjt aláírásokat, — s ezzel a reformok ellenzőinek osztályalapját is megmutatja.) — Mikszáth támogatja az egyházjogi javaslatokat, mert a feudális Magyarország egyik támasza, az egyház ellen irányulnak, de nem fogadja el a demokratikus átalakulás megoldásaként. „Tehát mégis győzött a liberalizmus. Pedig már mondtam neked Klárikám, hogy milyennek tartom én ezt a mi liberalizmusunkat. Olyannak, mint a Muki sógor híres borostyánkő szipkáját. A borostyán szép, nagy, átlátszó, de egy őskori szúnyog van beleszorulva. Muki azt mondja, hogy éppen a csodálatos szúnyog miatt adott a szipkáért ötven forintot, mert ez teszi műbecsüvé, de én mégis jobb szeretném ezt a mi liberalizmusunkat, ha nem volna benne ez az *összúnyog*.“ A liberális reformok nem változtatják meg döntően a parlamenti élet arculatát. Míg bent folyik a szavazás, Bánffy ezzel fordul Katángyhoz: „Hidd el Menyus — a mostani nehéz időkben legfőbb feladat, hogy egy tekintélyes kaszinótagot találjunk. Az, ha azonfelül még esze is van, éppen nem árt. De ne vedd ezt valami arisztokratikus felfogásnak. Ellenkezőleg — felelt Katángy — hiszen máris nagy haladást méltóztatott konstatálni, hogy nem árt, ha esze van. Azelőtt ártott.“ — A liberalizmus hozzáidomul a feudalizmushoz a megalkuvó polgársággal együtt. Igyekszik a polgári haladásnak tért nyerni, de a döntő csatában, a parasztság osztályharcában a feudalizmus mellé áll. Az igazi demokratizmus kritériuma ezért a parasztkérdés Mikszáthnál. A Szervusz Pali bácsi c. novellában (1898) az Amerikát megjárt Molnár Pálnak hiába kínálják fel a képviselőséget, a miniszteri bársonyszéket, királyi rendjeleket, mind visszautasítja. De amikor az egyik megyei választásnál a főkortés paraszt kinyújtja feléje piszkos, szőrös kezét, Molnár Pál demokratából Leveleki Molnár Pál lesz, aki csak ezt hajtogatja: Egy paraszt meri ezt tenni. — A megalkuvó liberalizmus és a polgári demokratizmus választóvize a parasztkérdés. A kötelező polgári házasság ezért akármilyen nagy, de mégis csak egy „teppich“.

A parlamenti levelek a politikus Mikszáth szavai, aki világnézetében is a haladás oldalán áll. Itt kell szembenéznünk azval a kérdéssel, hogy milyen összefüggés van Mikszáth világnézete, politikai elvei és művein belül az ábrázolásban megnyilvánuló tendencia, írói magatartás között. Mikszáth életművének megértésénél nem lehet ezt a kérdést megkerülni, hisz fél évszázadon keresztül ezen nőtt nagyra Mikszáth meghamisítóinak serege. Az írónak a valóságból mintázott alakjai s az élet mindennapos tapasztalatában edződött cselekmények önmagukat igazolták, csak az író maradt szabad prédának, akinek botlásaival, gyengeségével talán el lehet marasztalni a műveiben ágaskodó, követelődző igazságokat. Ezért tolakszik a múlt minden Mikszáth-értékelésében a politikus az író elé, szinte beléje fojtva a szót. Vajjon valóban ellentétben áll-e a Mikszáth regények és politikai írások önma-

gukban egységes világának tartalmi mondanivalója az író világnézetének tartalmával? — A Két választás Magyarországon lehet a leghitelesebb felelet, mert mint politikai eseményekhez kapcsolódó írás az író világnézetének dokumentuma, mint művésziileg megformált történet pedig az írói magatartás kifejezője. A Két választás Magyarországon azt bizonyítja, hogy Mikszáth világnézete mélyebben, őszintebben nyilatkozik meg műveinek magaformálta világában, ahol alakjai egymással vívják meg harcukat, ahol kritikája nem ütközik politikai pártok tömör padosaiba, szigorú rendeletekbe, könyörtelen hatalmi szervekbe. De a politikai életben szereplő Mikszáth sem tagadta meg az írói, csak gyengébbnek bizonyult a harcban. Nem szépítenünk, nem mentegelnünk, hanem megmagyaráznunk kell Mikszáth politikai ballépéseit, Tiszáékkal és a szabadelvű párttal való kapcsolatát. Mikszáth látta a kormány népellenes politikáját, s kritikájának ez a rúgója, de az ellenzékét még tehetetlenebbnek és a nép még csúfosabb árulójának tartotta, a nemzeti illúziókkal való kereskedéstől végsőkig undorodott. A szabadelvű párttól legalább mérsékelt polgári reformokat remélt. Ezért állt teljes erejével a liberális Wekerle mellé, s amikor a feudális erők megtorlásra készülnek, merészen javasolja, hogy a minimálisra apadt parlamenti többséggel hozzá kell nyúlni a kint összekovácsolódott politikai tőkéhez, a reformokért harcolni kész tömegekhez. S a következő Bánffy-kormány ellen *A körtvélyesi csíny* talán azért a legkegyetlenebb, mert látja benne még a mérsékelt reformok árulását is. A szabadelvű párthoz való viszonya tompítja a kormány elleni kritika élet, hisz nem szakíthat vele véglegesen — a másik oldalon azonban erősíti a feudalizmus elleni harcát, mert a fejlődés konkrét lehetőségeinek illúziójával táplálja. Mikszáth izzig-vérig szabadelvűnek tartja magát, de ez a szabadelvűség lényegében különbözik a kormány politikájától, csak magánosan nem tud külön útra szakadni.

Katánghy Menyhért könyvalakban 1896-ban jelent meg. A parlamenti leveleken kívül az első rész tartalmazza Katánghy életrajzát, a derékhoz megcsinálja a kezét és a lábat is, ezzel a mameluk-öletet szerves történetű bővíti. A két rész összefüggésében világosan áll előttünk Mikszáth regényírói módszerének kialakulása. A kilenevenes évek politikai mozgalmi már az egész félfudális Magyarország ellen indulnak harcba. A társadalomban feszülő ellentmondásokat ezért nem oldja fel és nem magyarázza meg a parlamenti mameluk-politika. Mikszáth érzi, hogy a magyar társadalom problémáinak feltárásához mélyebbre kell nyúlni, nemcsak a parlament, hanem a társadalom egész valóságát kell megmutatni. A döntő társadalmi kérdések megragadásának igénye újratertemti a művészi ábrázolás formáit is. A valóság széles epikai ábrázolásának eszköze a regény, s valóban Mikszáth törekvése a tartalom és forma művészi egységének megteremtésére, regényírói módszerének kialakítására innét kezdődik. A regényformát nem töltheti ki a valóság egy-egy mozzanata, az írónak a társadalmi fejlődés nagy távlatait kell megkeresnie ahhoz, hogy a mű belsejében hősei szabadon, akadály nélkül bonthassák ki életüket. Csak így kerülheti el, hogy tétovázása, a hőseit formáló erők iránti bizonytalansága ne okozzon megtorpanást, ne törje meg a regényen belül a fejlődést. A társadalmi élet tanulmányozása ébreszti Mikszáthot annak tudatára, hogy a cselekménynek és hősei sorának széles társadalmi megalapozása a valóságban magában ütközik akadályokba. A magyar valóságban hiányzik az erőteljes epikai ábrázolást hitelesítő társadalmi erő, amely az egyéni sorsok ütközését társadalmi erők ütközésévé duzzasztja. A félfudális Magyarországon „... a társadalmi élet vándorlás, egyik osztály tollaszkodik a másikhoz. E majmolásban, ez örült kapaszkodásban sok ember elesik. Egy pisztoly eldurran, vagy egy kulcs megnyikordul a börtönajtózárban. Ezek a mi drámáink.” (1893.) Mikszáth realizmusa még nem támaszkodhat a népre — széles medrű társadalomrajz, élesen szembenálló ellentétek, a régiek és az újnak az összecsapása pedig a polgárság és a feudális osztály ellentétére építve nem ábrázolható, éppen mert az ellentétek a valóságban is

összefonódnak, a polgárság a kompromisszumok útján jár. — Az egész valóságnak csak egy töredékével vagy annak torz másával megelégedő romantikus ábrázolás már nem éri fel az új feladatokat, a realizmus pedig megrekedt a fejlődéssel együtt, nem találva meg a társadalmi életnek azt a teljességét, amely életető eleme. A félféudális társadalom elpusztította a régi ábrázolás alapjait, de nem teremtette meg az újat. „Budapest átlátszó város, nem olyan nagy, hogy a háztömkelegek végtelen homályából az írók fantáziája meghízlalja magát, de arra már elég, hogy a gnómok, erdei manók, nimfák kiköltözöködjenek belőle... — Társadalmi élet sincs. A kisvárosi élethez már nagy a város, a világvárosi élethez még nem eléggé nagy. — Olyan vagy szép fővárosunk, mint egy bakfis. Mint egy bizonytalan lény. Már nem vagy elég naiv, hogy kedves légy, s még nem vagy elég kifejtett, hogy ingerlő lehess.“ A valóság megértése túlmutat a romantikus szemléleten, de nem tölti ki a realizmus kereteit. Mikszáth realizmusának kibontakozása a Két választás Magyarországon benső fejlődésében tükröződik leghívebben. A Parlamenti levelek még karcokat indítottak, Katángthy életének alakulását nem az írónak teremtő képzelete, a cselekménynek az alkotáson belül érvényesülő törvényszerűségei szabják meg, hanem a parlamenti üléseknek kívülről beépő eseményei, s ezért a cselekmény egységes fejlődése helyett pillanatképeket kapunk. Viszont Katángthynak az eseményekben játszott szerepe, magatartásának, jellemének az eseményekhez való azonos viszonya egy laza cselekmény szállait szövögeti. A másodiknak elkészült Katángthy-életrajz és a Parlamenti levelek már mint két fogaskerék kapcsolódnak össze, az életrajz a Parlamenti levelekben a regényszerű összefüggést megadó Katángthy-képet bővíti ki. Ez azt igazolja, hogy Mikszáth felismerte: a parlamenti levelekben megrajzolt Katángthy hitelességét csökkenteni az elsikkadt társadalmi háttér, az a.p. amely a parlamenti mameluk egyéni sorsát eldönti, az okozati összefüggéseket megadja. Ezt teszi jóvá a gentryből mamelukká válás története.

Az életrajz megírásával közvetlen célja is van, megbizonyítani az olvasónak, hogy Katángthy nem költött személy, hanem húsból és vérből való ember. Igazi vonásait akarja kirajzolni: „Mert a politikai svihák rosszabb a kígyónál. A kígyó bárhogy vagdalják össze dirib-darabra, él mindaddig, amíg a napvilág rásüt, a politikai svihák bármilyen ép legyen, csak addig él, amíg a nap rá nem világít.“ Az újabban előkerült adatok szerint a történet a Pesti Hírlapban 1893. VII. hó 3-án *A fürdőorvos regénye* címen megjelent cikkben alapul. A kitűnő ötlet felhasználására azonban Mikszáth csak később gondolt, amikor Katángthy életét regényszerű témává kerekíti. Ez a cikk leírja a fürdőorvos furfangját, aki úgy akar betegeket szerezni, hogy nagy elfoglaltságot színlelve, állandóan fel-alá kocsizik a városban. Egyetlen betege jön, aki száz arannyal jutalmazza fáradozásait. A fürdőorvos gazdag nőt sejt a betegben, és elveszi feleségül. Csak az esküvő után derül ki, hogy kölesönösen becsapták egymást, mert a „bárónőnek“ is az a száz arany volt az utolsó vagyona, amellyel a fürdőorvost férjének megszerezte. — Eddig tart a történet. A befejezés csak annyiban változik, hogy a csaló fürdőorvos megőrül és kényszerzubbonyt húznak rá, Katángthyból pedig képviselő lesz Magyarországon. — Nem véletlen ez. A gentry nem tud a polgári pályán boldogulni. Az öreg Katángthy megkísérli, hogy fiaiból életrevaló embereket neveljen, de mérnök fia lemarad a földmérésekről, a prókátorság pedig már mesterség, tehát ez a fia sem boldogul. Menyusból ezért lesz orvos. De ő is „Sárosmegyei“, ahol az illúziók megteremnek, de a tudomány nem. S ezekkel az illúziókkal csak a magyar politikai életben lehet boldogulni. A magyar politikát svindlerekből lett mamelukok jellemzik. Csak a forma változik, a megyei urak ferbliznek, a képviselők tarokkznak — a politika szerencsejáték. — S hol vannak azok, akiknek bőrére folyik a játék? Mikszáth nem ejti el Katángthyt, első választása után felteszi a kérdést: „Hogyan tett nagy vagyonra szert? Egy vicinális vasút juttatta vagyonhoz, és egy még körmönfontabb csíny újabb mandátumhoz.“ Ez vezet át a következő részhez.

Mikszáthnak csak aktuális alkalom kell, hogy Katángy ismét megjelenék, ezt pedig megadja a Bánffy-kormány által 1896-ban lefolytatott parlamenti választás. Az 1896-os választás az eddigiektől csak annyiban különbözik, hogy az erőszakosság és a terror még fokozottabban érvényesül. „Az egész a választási apparátustól függ: a főispántól, a szolgabíróktól, a jegyzőktől, falusi bíróktól; ha az apparátus jó, akkor olyan biztosan működik, mint az automata gépek. Ha az egyik nyíláson sok pénzt dobsz be, a másik oldalon sok mameluk jön ki” — írja Mikszáth a *Katángy bekerül a pénzügyi bizottságba* c. cikkében. — A liberális Pesti Hírlap megállapításai szerint is egy mandátumra átlag 30 000 forintot költöttek, de volt olyan mandátum, amelyik 200 000 forintba került.

Mikszáthot a fogarasi kerület választotta be szabadelvű programmal. A feltárt adatok fényénél érdekes megvilágításba kerül Mikszáth viszonya saját politikai munkásságához. A parlamenti választások leleplezésénél önmagát sem kíméli, sőt a körtvélyesi választás egyes motívumait saját megválasztásának történetéből meríti. Egy újsághír (Pesti Hírlap 1896. X. 16.) beszámol arról, hogy Mikszáth fogarasi választói között gyűlést tartott, amelyen a fogarasi árvászeki elnök, lelkész és tanító tették meg ajánlásukat, Benedek Gyula fogarasi ügyvéd pedig ünnepélyesen bejelenti, hogy hazafias szándéktól indítatva lemond a jelöltségről. A körtvélyesi csínyben is odaáll a polgármester elé három polgár, hogy a város képviselőjére javaslatot tegyen, s a polgármester lemondását is a város és a nemzet érdeke félmjelzi. Az 1897-es Almanach-előszó pedig arról tudósít, hogy Mikszáth zászlait a választásoknál a helybeli csizmadiák letépték — a körtvélyesi csizmadiák lázongása innen eredhet.

A *körtvélyesi csíny*-ben a forma és a tartalom kölcsönhatása, a mű benső megformáltsága már a regényíró Mikszáth keznyomát hordja. Katángy élete többé nem a parlamenti viszonyok regisztrálása, túlmutat azon, hogy osztályának törvényszerű fejlődését a saját sorsában elevenítse meg. Az író a legtípusosabb helyzetben, a társadalom széles tömegeihez való viszonyában állítja elénk, az uralkodóosztály és a becsapott tömegek ellentétét sűríti beléje, s ezzel egyéni életének történései a legfontosabb társadalmi problémák csomópontjai lesznek.

A körtvélyesi csíny a magyar politikai élet keresztmetszete. Mikszáth a nép szándékának és a hivatalos politikának közvetlen érintkezési pontját keresi ki, a választást, amikor az ellentétek a valóságban is összezsapnak. Katángy a hivatalos apparátust felhasználva szemfényvesztő bűvészműtávannyal választatja meg magát. Kossuth iránti féltő rajongás, a 48-as nagy idők emlékeihez való ragaszkodás lesz politikai ütőkártyája, amellyel a tömegek támogatását megnyeri. A lázongó becsapott emberek felé ezt kiáltja: „Édes atyámat, a vitéz honvédet kiűzte a zsarnok — idegen világban bújdosott.” — A hazuról hozott magyar kifli és a csizmára ragadt sár emlegetése békíti csak meg a háborgó pékeket és csizmadiákat. A magyar politikai élet ferdeségei azért burjánozhatnak szabadon, mert a magyar nép szándékának nem akad pártfogója a parlamenti pártok soraiban, a magyar népek nincs beleszólása saját sorsának intézésébe. Ez a rendszer a népet csak szekértolójának használja. A főispán a kisiparos kortesek támogatását veszi igénybe a választásoknál, de a megbeszélés után kifüstölteti a szobát, ne maradjon benne parasztság. Elvből ellene van még a látszólagos demokratizmusnak is: „En sohasem engedném magam szavazás alá, hogy a varga meg a szücs elé vigyenek tulipános tányéron, akik aztán kijelenthetik felettem, kellek-e vagy nem kellek.” — A polgármester viszont liberális színekben játszik, jelölésénél így kezdi a beszédét: „A nép idézett engem, akarata parancs. Eljöttem és meghajlok előtte... én is élek halok ezért a városért.” — De amikor Pestről hazajövet leszáll a vonatról és a várakozó tömeg megjeljenzi, riadtan kérdezi: Talán valami bolondot csináltam? — A liberális polgármester csak tévedésből cselekedhet olyant, ami az emberek megalégedésére rászolgál.

Mi teremti meg a politikai svindlerség lehetőségeit a magyar társadalomban, miért nem söpri el őket a nép ereje? — A széles tömegek érdekeinek elárulásáért Mikszáth a gerinctelen polgárságot vádolja, s itt nem csupán a következményeken, a feudalizmus továbbélésén keresztül. Szándékosan helyezi tipikusan kispolgári környezetbe ezt a választást. „Afféle se hús, se hal polgárság, amely mindig a nemes és a magasztos felé szónokol és áldomásozik, de mindig a legutolsó argumentumnak ad igazat, lehet vinni a nemes és a magasztos felé, de le hagyja magát húzni a sárba is. S ilyenkor magára disputálja, hogy a magaslatra igyekszik. Hájfejű eszmadiák, fazekasok és a Kemese partján tömérdek vargák képezik a zömöt, akikre megfordítva kell húzni a csizmát, hogy a sarka kerüljön előre és az orra hátra, mert csak akkor vehetők rá az előmenetelre, ha konfundálódnak az irány felől.“ — Ennek a rétegnek tehetsége csak az illúziók megőrzéséig terjed, az élet nagyszerű csodái, a valóságot újratereztető politikai erő nem születhet belőlük. — Muncy szabó nem fogadja el a saját sértéseit, hogy ne kelljen bevallania, hogy az állapotok nem politikai okokból tüntek el. Mikszáth tanítása, hogy látásunkat a való élet igazságain élesítsük, és műveiben ezért bánik olyan keményen az illúziókkal.

A körtvélyesi csíny s vele az egész Két választás Magyarországon nemcsak formában, hanem tartalomában is új korszakát jelentik Mikszáth realizmusának. Mikszáth eddigi írásai mondanivaló szempontjából két nagy csoportra oszlanak: egyrészt a korhadt, de társadalmi életünkhöz möhön tapadó feudalizmus emberi, politikai és társadalmi maradványai ellen emel vádat — másrészt odanyúl, ott fogódzik meg, — a parasztság világában, ahol az emberi tisztaságot, becsületet, az élet megesonkítatlan szépségét és a társadalmi igazságot érzi. Ez a két nagy téma azonban gyakran külön ágra szakad, ahelyett, hogy a feudális osztályellentéteknek két szembenéző partja lenne. Ezért van, hogy néha a társadalmi bűnök mint egyéni sérelmek és túlzások beárnyékolják a cselekedetek osztályhátterét, nem mindig szétesedve, tipizálódva elnyomott és elnyomó társadalmi osztályok szembenállására. A Két választás Magyarországon-ban és az ezt követő nagy regényekben már nincs meg ez a két világosan megkülönböztethető vonal. A kiéneves évek éles társadalmi ellentétei nyilvánvalóvá teszik Mikszáth számára is, hogy az ország fejlődésének legfőbb akadálya a magyar társadalom félf feudális szerkezete. Ez a felismerés szabja meg ábrázolásának központi feladatát is: lényegében ragadni meg társadalmi életünk döntő problémáit azon a ponton, ahol az átalakítást a legsürgetőbbnek érzi, ahol a fejlődést gátló erők a legszélesebbek. A félf feudális Magyarország kritikája ekkor teljeseedik ki Mikszáth írói szándékában és realizálódik a művészileg hiteles ábrázolásban. Ez a nagy birkózás a valóság erőivel felemészti Mikszáth írói erejét, s ezért az ábrázolás egysíkú lesz. A feudalizmus felszámolását nem tudja összekötni a magyar nép osztályharcával, így az önállóan megjelenített parasztvilág elszegényedik, elsorvad. A kiadójához írt levelében a Jó Palócok újabb megjelentetése alkalmával (1890) így számol be erről: „Még zúgnak az erdők, hiszen zúgnak még a palóc dombokon, még nyílnak a réteken a virágok, még száll a Magdalénabogár keletre-nyugatra, de már eszembe sem jut gyanúba fogni, hogy üznetet visz... talán éppen Bede Erzsitől Szűcs Palihoz. — Negyven év ül rajtam, s én tizenöt éve ülök az újságírói asztalnál. Más világban vagyok, más viszonyok, más emberek közé lökött az élet. Azokat festem most. S amennyi cifra szírt akasztgattam egykor a jó palócokra, azokat leszededgetem, apránként adókat szavazgatván meg a nyakukba.“ — Törvényszerű-e, hogy a feudalizmus irányába mélyülő realizmus Mikszáthnál nem jár együtt teljesebb megmerítkezéssel a paraszti élet gazdaságába, hogy Olej basa mellé nem állnak oda a nemesi kúriákra csóvát vető parasztlak? — Az agrárszocialista mozgalmak népforradalmi erejét Mikszáth nem ismerte fel, ideológiai zavarosságuk, céljaik tisztázatlansága elriasztja, de számos megjegyzése szól amellett, hogy a társadalmi elnyomás igazságtalanságait kitapintotta a paraszti élet tragédiáit

közömbösen áruló újsághírek mögött. Nem válik központi élményévé, mégis akár közvetlenül, feudalizmusellenes visszhangot keltve benne, akár közvetve, mint a félfudális társadalmi berendezkedés tarthatatlanságának igazolása — segítették a valóság megértésében. — A feudalizmus felszámolásában Mikszáth nem látta meg a nép szerepét, mégis párkurta, de súlyos mondatában, néhány vonással tipikussá formált mellékalakjaiban mindig jelen van a nép, hogy mércéje legyen a feudális züllés feneketlenségének, s tanúja a kimondott ítélet jogosságának.

Ha az ábrázoló kéz nem is mindig találja el a valóság teljes és igazi formáját, szándékában és érzésében azonban Mikszáth, mint minden igazán nagy író, a nép mellett áll, s ebből élnek, ebből nőnek ki a kor nagy problémáinak szintézisét igénylő regényei, akkor is, ha ez nem válik következetesen érvényesített politikai hitvallássá. A társadalmi élet felfogásának és ábrázolásának jellege Mikszáthnál döntő szempontjaiban azonos a nép érdekével és a nép látásával. Realizmusának ez a bázisa.

Mikszáth mindenütt humoros formába ötvözi politikai életünk bírálatát. Ez a humor azonban nem a cinkostárs mosolya a közös csínyeken, a mindent feledés és mindent megbocsátás bölcsesége, a mindenbe belenyugvás cinizmusa. Mikszáth nem az uralkodóosztály házikritikusa, aki a politikai ferdeségeket a közönség szórakoztatására szatirizálja. Humora csak a paraszti élet tisztaságában olvad fel meleggé és emberivé, az uralkodóosztály ábrázolásában az elítélés fegyvere. Korlátja-e Mikszáthnak, hogy az elítélő szó kimondását tőlünk várja? — Igen, de ennek nem a humor a forrása. A magyar társadalom forradalmi kritikája csak a dolgozó osztályokkal való teljes azonosulás útján realizálódhatott volna. Mikszáth nem jutott el eddig. Kritikája azonban nem sülyedt meg a tehetetlen pesszimizmus ingoványába, amely az ábrázolás határainak leszűkítését jelentette volna, lemondást a fejlődésről, olyan tiltakozást, amely ha nem épül a háttérben súlyosodó tömegekre, szélmalomharenak látszik. Katánghy humoros alakján tükröztetve sokkal plasztikusabban jelenik meg a tartalom, a miniatűr forma önmagában is a valóságban felfújt, illúziókra épített parlament gúnyolása. Mikszáth humora nem öncélú, összenőtt a tartalommal, annak része és azt szolgálja.

A szerkesztésben jelentkező anekdotizmus azonban nem ilyen egyértelmű. Mikszáth műveiben gyakran párhuzamosan vezet egymástól teljesen független cselekményeket, amelyek csak a megoldásban, a regény végén találják meg közös medrüket. A körtvélyesi csíny elején képzeletünket szárnyra engedve találgatjuk Katánghy bukásának okait, s csak akkor eszmélünk fel, amikor a következő fejezetben a Kemese partján vargák és csizmadiák választási harcai közt, teljesen ismeretlen világban találjuk magunkat. Ez az anekdotizmus minden érdekessége mellett is megbontja a szerkezet egységét s a nagy összefüggések éles megközelítésének gátjává válik, szétaprózza a mű centrumába kíváncskozó mondanivalót, ahelyett, hogy szerkezeti elemekkel is előtérbe állítaná. — A polgári realista regény szerkezeti egysége a mondanivaló lezártságából, a mű belsejében fokozatosan kiteljesedő és a megoldásban következetesen érvényesülő kritikai jellegből fakad. Mikszáth társadalombírálatá azonban nem mindig válik műveinek központi problémájává, vagy a cselekmény felépítésében nem érvényesül következetesen, éppen mert Mikszáth nem érezte maga mögött a kritikáját objektíve igazoló társadalmi erőt, kifejlett erős polgári osztályt, amelyre ingadozás nélkül támaszkodhat. Ennek következménye, hogy a műben alá-alámerülő társadalmi tartalom sodrása nem volt olyan erős, hogy az összefüggések láncolata kikényszerítette volna a szerkezeti egységet, lehetlenné téve a mű súlypontját uraló cselekménytől független vonal elindítását.

Mikszáth Kálmán regényeiben, politikai cikkeiben és szatíráiban a félfudális Magyarország társadalmi ellentéteinek kritikai ábrázolásával az ország polgári demokratikus átalakulásának követelését veti fel. A műveiben jelentkező ellentmondások magyarázata végső fokon az, hogy a feudalizmus

felszámolásának követelése nem jár együtt a nép történelmi szerepének felismerésével, a munkásság és parasztság osztályharcát nem mutatja be, mint a feudalizmus megdöntésére hivatott társadalmi erőt. A nép ezért nem jelenik meg mint cselekvő erő, ezért szorul műveinek perifériájára, — jelenléte mégis a meglévő alapvető ellentétre utal, a két osztály szembenállásának feszültségét érezteti, s ez adja feudalizmus-ellenes kritikájának élességét. Mikszáth gyengesége, hogy a polgárságtól várja a polgári demokratikus átalakulás keresztülvitelét. Ezért kapcsolódik a szabadelvű párthoz; de látja ennek a polgárságnak gerinetelenségét és megalkuvását; vonzódik a radikális törekvésekhez, anélkül, hogy ez határozott politikai állásfoglalássá kristályosodna. Kritikája ezért nem formálódik elítélővé, a feudalizmus ábrázolásában ezért nem következetes. — Mikszáthban elsősorban azt értékeljük, hogy az ország feudálkapitalista fejlődésének kritikai ábrázolásával a polgári demokratikus átalakulás szükségszerűségét objektíve igazolta, és az uralkodóosztály leplelésével a megdöntésükért folytatott harcban a nép kezébe fegyvert adott. A Két választás Magyarországon is így válik a múlt maradványai eltüntetésének és a demokratikus jogok megvédésének, tudatosításának eszközévé.

Véber Károly

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG DEBRECENI VÁNDORGYÜLÉSE

Június 2-án és 3-án az Irodalomtörténeti Társaság kétnapos vándorgyűlést tartott Debrecenben. A gyűlés közelebbi célja a Társaság debreceni csoportjának megalakítása volt, de a vezetőség és a résztvevők ennél a deklarativ aktusnál többet óhajtottak elérni. Mindenki előtt világosan állott az, hogy nem olyan csoportra van szükség, amely csupán az egyetemre és néhány „céhbeli” emberre korlátozódik; szaktudományunk csak akkor virágozhat fel, ha a középiskolai tanárság legszélesebb rétegeinek érdeklődését tudja az irodalomtörténeti kutatás, értékelés és a szakdidaktika felé fordítani.

Éppen ezért igen örvendetes eredményként könyvelhetjük el a debreceni, nyíregyházi és más keletmagyarországi magyar-szakos tanárok nagyszámú megjelenését. De az ő munkásságuk csak akkor vezethet célhoz, ha a Tudományos Akadémia és a Társaság vezetősége a kultúrforradalom igényeit felmérve jelöli ki a feladatokat, s azok megoldásához eszmei és anyagi segítséget nyújt a szovjet irodalomtörténetírás eredményeinek közzé tételével, s legfejlettebb irodalomtörténetészeink útmutatásával és bírálatával. Ezeket a szempontokat tekintve igen helyes volt, hogy a Társaság Debrecen legnagyobb költőinek: Csokonainak és Tóth Árpádnak alakját állította a vitaulések középpontjába. A komoly tudományos és oktatói munka tapasztalatainak átadását, egymás problémáinak megismerését szolgálta az, hogy a Társaság majd minden vezetőségi tagja ott volt a vándorgyűlésen, s a budapesti egyetem és Pedagógiai Főiskola tanszékeinek oktatói csaknem teljes számban, aktívan résztvettek a vitákban.

Szombat délután szűkebb körben: az egyetemi, főiskolai és középiskolai oktató-személyzet bevonásával az egyetemi magyar irodalomtanítás kérdéseinek megvitatására került sor. Az előadó — Tolnai Gábor az egyetemi ügyosztály vezetője — rámutatott arra, hogy kb. két év alatt tekintélyes utat tettünk meg ezen a téren, aminek legfőbb bizonyítékai az immár a magyar irodalom egészére kiterjedő egyetemi jegyzetek. A hibákat és hiányosságokat mind az előadó, mind a hozzászólók igen őszintén és alaposan felsorolták. Tolnai Gábor helyes vitaindítása alapján tisztázódott, hogy néhány viszonylag könnyen eltávolítható, vagy csökkenthető nehézségen kívül, (mint pl. fiatal káderek hiánya, sokirányú elfoglaltság, rosszul szervezett és hézagos intézeti könyvtárak) gyengeségünk legfőbb oka a marxizmus-leninizmus elméletének külsőleges ismerete, merev, dialektikátlan alkalmazása. Veres Péter hozzászólása a hazafias nevelési igazi irodalmi módszereit domborította ki s sok tekintetben új irányba terelte.

Este 1/27-kor nagyszámú hallgatóság előtt nyitotta meg Barta János a Csokonai emlékének szentelt vitaestét. Szauer József előadásában nemcsak összefoglalta marxista irodalomtörténetírásunk eddigi megállapításait Csokonairól, hanem új szempontokkal is hozzájárult a nagy költő alakjának megismeréséhez. Hangsúlyozta Csokonainak Debrecen társadalmi és gazdasági helyzetévé való eszakiíthatatlan kapcsolatát, kiemelte azokat az eszmei indításokat, izlésáramlatokat, melyeket a felvilágosult, és nagyrészt